

АЛИШЕР НАВОИЙ АСАРЛАРИ НАШРЛАРИНИНГ БИБЛИОГРАФИЯСИ (ШОИР ТАВАЛЛУДИНИНГ 570 ЙИЛЛИГИ МУНОСАБАТИ БИЛАН)

Малика Исаевна Матмурадова

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси директорнинг ўринбосари

Ўзбек мумтоз адабиётининг асосчиси, сўз санъатининг султони, мутафаккир Алишер Навоий ижодини ўрганиш ва уни тарғиб қилиш кишилар ўртасида меҳр-оқибатни, инсонийлик, адолат, саҳийлик ва юксак ахлоқийликни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам Алишер Навоий асарлари беш ярим асрдан буён ўқиб, ўрганилиб, қайта-қайта нашр қилиниб келмоқда.

Алишер Навоий асарларининг нашрлари ва унинг ҳаёти ҳақидаги адабиётлар библиографиясини тузиш шоир ҳаётлиги давридаёқ бошланган.

15 та асарининг номлари ва умумрўйхатини дастлаб Навоийнинг ўзи “Муҳокаматул-луғатайн” асарида берган.

Кейинчалик бу маълумот қадимги манбалардан Ғиёсиддин Хондамирнинг “Мақоримул-ахлоқ” асарида, “Абушқа” луғатида ва бошқа қўл ёзма ёдгорликларда такрорланади.

“Мақоримул-ахлоқ” (Олийжаноб хулқлар) номи асарнинг аҳамияти шундаки, унда биринчи марта Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти ёритилган. Шу билан бирга, унинг “Хамса” ва “Чор девон”идан ташқари туркий ва форс тилларида ёзилган 20 дан ортиқ асарлари, 30 дан ортиқ бошқа шоир ва ёзувчилар, олимларнинг Навоий ижодига бағишланган асарлари ҳақида қизиқарли маълумотлар берилган.

Хондамир ўз асарида Навоий асарларининг рўйхатини берибгина қолмай, ҳар бир асарнинг мазмуни ҳақида ўз фикрини, бошқа кишиларнинг шу асарга берган баҳосини ҳам баён этади.

Хондамир ушбу асарида Навоий асарларидан ташқари Навоий ҳақидаги манбаларнинг рўйхатини ҳам берган. Улар рисоланинг турли бўлимларида жойлаштирилган.

Рисоланинг “Илм фазилати ва олимлар мартабаси ҳақида” номи бўлимида Тафтазоний, Асилий, Кошифий, Имом Нававий каби ўша давр олимларининг Навоийга бағишланган 21 асари ҳақида маълумот берилади.

“Шеър фазилати ва шоирларнинг улуғ даражалари ҳақида” бўлимида Абдурахмон Жомий, Кирмоний, Гулистоний, Камолиддин Мир Ҳусайнийларнинг Навоийнинг улуғ номи билан тугалланган асарлари рўйхати келтирилган. Материалларнинг бундай тартибда берилиши библиографик қўлланмалардаги адабиётларни тематик жойлаштириш усулига ўхшаб кетади. “Мақоримул-ахлоқ” асаридаги бундай ҳолатларда ҳозирги замон библиографиясининг кўпгина белгилари мавжуд. Шунинг учун ҳам ушбу рисола тарихий аҳамиятга эга бўлибгина қолмай, балки улуғ шоирнинг ҳаёти ва фаолияти ҳақида илк бор маълумот берувчи муҳим библиографик манба сифатида ҳам ўзбек миллий библиографиясининг тарихини ўрганишда катта аҳамиятга эга.

XVII асрда яшаб ижод этган йирик олим ва библиограф Хожи Халифанинг “Китоб ва фан номларидаги шубҳанинг бартараф этилиши” номи библиографик кўрсаткичида Алишер Навоий асарлари ҳақидаги маълумотларни топиш мумкин. Ушбу кўрсаткич XIX асрда Г. Флюгень томонидан латин графикасида нашр қилинган бўлиб, унда Ўрта Осиё ва Эронда яшган йирик олимларнинг 15007 та асари, жумладан, Ибн Сино, Хоразмий, Беруний, Саъдий, Умар Хайём, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоийларнинг ҳам асарлари рўйхати берилган.

XX асрда Алишер Навоий асарларининг библиографияси биринчи марта 1940 йилда унинг 500 йиллик юбилейи арафасида йирик шарқшунос олим ва библиограф А.А.Семёнов томонидан “Алишер Навоий асарлари ва у ҳақидаги адабиётлар библиографияси кўрсаткичига манбалар” номи билан нашр қилинди.

Ушбу кўрсаткичга Алишер Навоийнинг 1841-1938 йилларда нашр қилинган асарлари ва у ҳақидаги адабиётлар киритилган. Манбалар икки бўлимда системалаштирилган: 1) Навоий асарлари (тўлиқ нашрлар ва парчалар) - 45 номда; 2) у ҳақидаги адабиётлар - 89 номда.

Бўлимлардаги материаллар ички хронологик тартибда жойлаштирилган. Ҳар бир асар тавсифи аввал

асли, кейин рус тилида қисқача изоҳ ёки аннотация билан берилган.

1966 йилда Алишер Навоий туғилган куннинг 525 йиллиги кенг нишонланди. Шу муносабат билан 1968 йилда Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Республикаси кутубхонаси библиографлари Алишер Навоийнинг библиографиясини ўзбек ва рус тилларида нашр қилдилар.

Ушбу кўрсаткичнинг ўзбек тилидаги нашрида Алишер Навоийнинг 1917-1966 йилларда нашр қилинган асарлари, танқидий-библиографик материаллар ҳамда Алишер Навоий образини акс эттирувчи бадий адабиёт ва санъат асарлари ҳақида, шоир меросини ўрганишга доир 666 номдаги ҳужжатлар акс эттирилган.

Кўрсаткичнинг рус тилидаги нашрига Алишер Навоийнинг 1917 йилдан 1966 йилгача рус, қардош халқлар ва хорижий тилларда нашр қилинган асарлари номлари киритилган.

Кўрсаткичда, аввало, Алишер Навоийнинг алоҳида нашрлари, танқидий-библиографик материаллар ҳамда Алишер Навоий образини акс эттирувчи бадий адабиёт ва санъат асарлари, у ҳақдаги мақолалар, нашрлар ҳақидаги материаллар, нашрларнинг таржималарига, кўлёмаларини ўрганишга оид 1076 номдаги ҳужжатлар тўғрисида маълумотлар берилган.

Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг кўлёмалар фондида сақланаётган "Алишер Навоийнинг кўлёмалар асарлари" каталоги 1970 йилда "Фан" нашриётида босилиб чиққан. Каталог Қ.Муниров, А.Носировлар томонидан тузилган. Унда Навоийнинг 150 га яқин хаттот томонидан кўчирилган 450 дан зиёд кўлёмалар ҳамда босма асарлари акс эттирилган. Шунингдек, каталогда Алишер

Навоийнинг тўлиқ нашр этилган 63 та асарининг библиографик тавсифи берилган.

Ўзбекистон Фанлар академияси Х.Сулаймонов номидаги Кўлёмалар институти ва Тошкент давлат маданият институти ҳамкорлигида 1983 йилгача "Алишер Навоий" библиографияси (З.Бердиева томо-

ноидан) тузилиб, 1979 йилдан йиллик нашрлар сифатида босилган. Бу кўрсаткичлар, тилидан, нашр қилинган жойидан, нашр характеридан қатъи назар, Навоий асарлари, унинг ҳаёти ва ижодига оид адабиётлар ҳақида маълумот беради.

1979 йил учун чиқарилган "Алишер Навоий" кўрсаткичида 80 номдаги манба келтирилиб, шундан 21 таси Навоий асарларини, 59 таси у ҳақдаги материалларни акс эттиради. 1980 йил учун чиқарилган кўрсаткичда мазкур манбалар нисбати $114=31+84$; 1981 йил учун чиқарилган кўрсаткичда $187=81+106$; 1982 йил учун чиқарилган кўрсаткичда эса $275=181+94$ тарзида бўлган.

Бўлимлар ичида тавсиф алифбо тартибида жойлаштирилган.

Навоий асарларидан олиниб, бошқа манбаларда босилган байтлар, тўртликлар, рубоийлар ёки ҳикматли сўзлар, шунингдек, Навоий ғазалларига боғланган мухаммаслар, асарларига ишланган миниатюралар ҳам акс эттирилган. Кўрсаткичлар исмлар рўйхати билан таъминланган.

1983 йилда Кўлёмалар институтининг илмий ходими М.Ҳақимов томонидан "Навоий асарлари кўлёмаларининг тавсифи" библиографияси тайёрланиб нашр эттирилди.

М.Ҳақимов тузган библиографияда Алишер Навоийнинг 1938-1980 йиллар давомида институт кўлёмалар фондига тўпланган 24 асарининг 254 кўлёмалар нусхаси манбашунослик характеридан тавсифлаб берилган.

Навоий асарларини кўчирган котибларнинг ҳаммаси ҳам ўз номини зикр қилиб имзо чекмаган, 254 кўлёмалар нусхадан фақат 65 тасида котиблар номи берилган. Улар орасида Али ибн Нур, Ибодуллохожа бинни Одилхожа Шо-

ший, Мулло Тўхта ибн Мулло Нурмуҳаммад Кошғарий, Шермуҳаммад ибн Аваз Мироб валад Шермуҳаммад Мироб Хивакий каби ўз замонасининг йирик олим ва шоирлари номлари бор.

Кўлёмалар тавсифининг охирида тадқиқотчиларга қулайлик туғдириш мақсадида бир неча ёрдам-

чи кўрсаткичлар: асарлар номларининг кўрсаткичи (28 номда), котиблар исми кўрсаткичи (65 номда), саҳҳофлар исми кўрсаткичи (25 номда) олдин араб ёзувида ва ҳозирги ёзувда берилган.

Бу рисола Алишер Навоий асарлари қўлёзмаларини халққа ва фанга етказишнинг энг яхши воситаси бўлиб, у Навоий меросини атрофлича ўрганишда, Навоий асарларининг илмий-танқидий матнларини тузишда манбашунос-матншунослар, адабиётшунослар, олий ўқув юртлири ўқитувчилари, навоийшунос олимлар ва бошқа мутахассислар учун муҳим манба бўлиб қолади.

1986 йилда Қўлёзмалар институти илмий ходими С.Ҳасанов томонидан "Алишер Навоийнинг 500 йиллик юбилейи материаллари" (ҳужжатлар тасвири) тайёрланиб нашр этилди. Унга, асосан, ўзбек ёзувчилари архивида сақланаётган материаллар киритилган. Улар: Алишер Навоийнинг нашрга тайёрланган асарлари, ҳаёти ва ижоди бўйича ҳикоялар, мақолалар, сценарийлар, маърузалар ва библиографик материаллар, юбилейга тайёргарлик юзасидан ўтказилган мажлис баённомалари, стенограммалар ва қарорлар, шоир портретини ва ҳайкалинини яратиш бўйича танлов материаллари, юбилей муносабати билан юборилган хатлар, телеграммалар, таклифлар, турли рўйхат ва варақалар, юбилей муносабати билан чоп этилган ва вақтли матбуотдан қирқиб олинган мақолалар, юбилей материалларига кирган бошқа ҳужжатлар (жами 253 номдаги манбалар).

Материаллар хронологик тартибда жойлаштирилган.

Яна шундай хайрли ишлардан бири "Алишер Навоий асарларининг тошбосма нашрлари тавсифи" нинг чоп этилишидир. Бу каталог 1988 йили Қўлёзмалар институти илмий ходими Б.Қосимхонов томонидан тузилиб нашр этилган. Унга, асосан, институт фондида сақланаётган асарлар киритилган. Маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб Ўрта Осиёнинг Тошкент, Самарқанд, Бухоро, Хива, Қўқон, Андижон, Наманган каби кўплаб шаҳарларида матбаачилик иши ташкил этила бошланган. Ушбу каталогда Алишер Навоийнинг ана шу шаҳарлардаги босмаҳоналарда (18 матбаада) 1879 йилдан 1917 йилгача тошбосма усулида чоп этилган 22 номдаги асарларининг 171 та нусхаси акс эттирилган.

Каталогда асар номлари, ношир ва котиблар исми, матбаа номлари ва нашр жойлари кўрсаткичлари берилган.

Биринчи марта тузилган бу каталог навоийшунослар ва Навоий ижоди билан қизиққанлар учун энг муҳим манбадир.

1991 йилда Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Республикаси Давлат кутубхонасининг библиограф ходимлари тузган "Алишер Навоий" (1441-1501) адабиётлар кўрсаткичи нашрдан чиқарилди.

Бу кўрсаткичга 1967-1990 йилларда нашр қилинган адабиётлар, яна аввалги кўрсаткичга кирмай қолган ўзбек тилидаги жами китоблар, тўпламлар, журнал ва газеталарда босилган 2755 та ҳужжат киритилган.

Кўрсаткич икки йирик бўлимдан иборат. Биринчи бўлимда Навоий асарларининг мукамал нашрлари, тематик тўпламлар, алоҳида нашр қилинган асарлари, вақтли матбуот саҳифаларида ва турли адабий тўпламларда босилган асарлари системалаштирилган. Ҳар бир асар тасвиридан сўнг шу асар ҳақидаги тақризлар берилган.

Иккинчи йирик бўлимда ҳам материаллар бир қанча бўлимчаларда: "Хамса" ҳақида, "Алишер Навоий асарлари саҳнада", "Алишер Навоий меросини ўрганиш", "Қўлёзмалари ҳақида", "Алишер Навоий ва қардош халқлар адабиёти", "Алишер Навоий ва чет эл адабиёти", "Алишер Навоий асарларига ишланган миниатюралар" ва бошқа мавзуларда алоҳида-алоҳида

жойлаштирилиши Навоий ижодининг маълум бир томони билангина шуғулланаётган мутахассислар учун қулайлик туғдиради. Олдинги кўрсаткичлардан фаркли ҳолда, бу кўрсаткичда Навоий асарларининг театрда, кино ва телевидениеда сахналаштирилиши ҳақидаги адабиётлар, ҳатто Навоий ғазаллари билан айтилган кўшиқлар грампластинкаси, ноталар ҳам акс этган. Қўлланма исмлар кўрсаткичи билан таъминланган.

Алишер Навоийнинг 1940-1958 йилларда нашр қилинган 55 асари, унинг ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги 126 та адабиёт эса “Ўзбек адабиёти” (1963 й.) кўрсаткичида жамланган.

Шунингдек, Алишер Навоий таваллудининг 565 йиллиги муносабати билан 2006 йилда “Мангуликка муҳрланган мутафаккир” методик-библиографик қўлланмаси нашр этилган. Унда асосан Навоийнинг мустақиллик йилларида нашр этилган асарлари ва у ҳақидаги адабиётлар библиографияси берилган. Жумладан, Навоий қаламига мансуб 79 та, у ҳақида 106 та манба берилган. Манбалар хронологик ва алифбо тартибда жойлаштирилган.

О.Шарафиддиновнинг “Алишер Навоийнинг ҳаёти ва ижоди” (1939) китобидаги библиографик рўйхатда 57 номдаги адабиётлар уч бўлимда берилган: 1) Алишер Навоий асарлари (32 номда); 2) Алишер Навоийнинг турмуш хроникаси (12 номда); 3) Алишер Навоий ҳақидаги энг муҳим адабиётлар (13 номда).

Ҳар бир бўлимда материаллар хронологик тартибда жойлаштирилган.

С.Нарзуллаеванинг “Алишер Навоий” (Ижодий библиография) (1966) рисоласида 151 та адабиётлар рўйхати берилган бўлиб, шундан 35 тасини Алишер Навоийнинг асарлари ташкил этади.

Н.Маллаевнинг “Гениал шоир ва мутафаккир” (1968) рисоласидаги Навоий ҳаёти ва фаолиятининг муҳим саналари, Навоий яратган асарлар ва у ҳақида яратилган илмий ва илмий-оммабоп асарлар библи-

ографиясида 110 та адабиёт берилган. Унда Алишер Навоий номи билан аталган муҳим жойлар рўйхати ҳам келтирилган.

Бу кўрсаткичларнинг ҳаммаси Навоий асарларини ва унинг ҳаёти ҳамда ижоди ҳақидаги адабиётларни кенг китобхоналар оммаси орасида тарғиб қилишни ташкил этишда, навоийшунос олимларга ўз вақтида яқиндан ёрдам беришда, навоийшунослик фани тараққиётини ўрганиб боришда катта аҳамиятга эга.

Ҳозирда, миллий мустақиллик мафқураси кенг тарғиб қилинаётган бир даврда ўзбек мумтоз адабиёти асосчиси, улуғ шоир ва мутафаккир, буюк олим ва давлат арбоби, жаҳон адабиётининг мислсиз сий-моларидан бири Алишер Навоий асарларининг кейинги йиллар библиографиясини тайёрлаш ва нашр қилишни давом эттириш зарур деб ҳисоблаймиз. Бу ишлар, албатта, XXI аср дунё навоийшунослик ва нашриётчилик тараққиётининг кўзгуси бўлиб хизмат қилади.